Stolta slag med tradition

Intresset för klassiskt plåtslageri ökar, och allt fler privatpersoner är villiga att betala för ett gott hantverk i plåt. En som behärskar materialet till fullo är kulturplåtslagaren Owe Zetterström, specialiserad på takarbeten och spiskåpor som passar i gamla hus.

TEXT **ULRIKA RYDH** | FOTO **LINDA ROMPPALA**

I snickeriverkstaden tillverkar Owe sina egna drivformar för att kunna forma plåten till olika konstfulla detaljer.

Den här kallas för profet, säger **Owe** och håller upp ett verktyg i trä som liknar en grov spackel. Det är en slags diktmejsel som används till att dikta, alltså knacka, ner hörn och för indrivning av plåtkanter i fogar.

Vi är hemma hos plåtslagare Owe Zetterström på Ingarö utanför Stockholm. Han plockar bland verktygen i den snedställda hinken som kallas för verktygskopp och är gjord för att kunna stå på lutande plåttak. I och med det kan man ställa den ifrån sig, eller hänga fast den i en fals uppe på taket när man jobbar, utan att den ramlar ner.

– Den här plåtsaxen kallas för en pelikan – man förstår varför när man ser den – och det här är en falstång. Den används för tillklämning och bockning av plåtarna för falser.

Owe fortsätter att berätta medan han plockar upp verktygen ur verktygskoppen. Specialverktygen är många och behövs för de olika arbetsmomenten med att bocka plåten uppe på taken.

Plåtslagaren använder även olika typer av saxar för att klippa i plåten, och knoster, som är en liten slägga som fungerar som ett ständ och används för mothåll. Man behöver också en hovtång och en falsöppnare, men →

Profet, pelikan och knoster. Plåtslagarens verktyg kan ha fantasifulla namn.

Verktygskoppen dras upp med rep till taket. Owe har både sitt hem och sin verkstad på Ingarö i Stockholms skärgård.

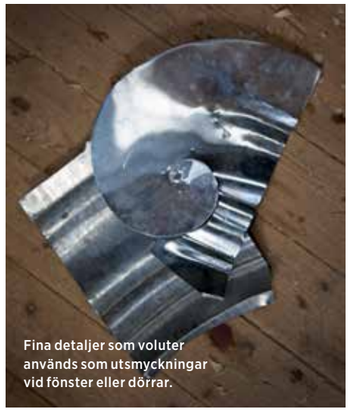

Fina detaljer som voluter används som utsmyckningar vid fönster eller dörrar.

Owes eget hus har ett vackert grått zinktak med smäckra fotrännor.

det allra viktigaste verktyget är hammaren.

– Har man glömt den kan man gå hem!

Den vanligaste uppgiften för en plåtslagare är takarbeten. Owe har specialiserat sig på traditionellt plåtslageri och kallar sig kulturplåtslagare. Det är den äldre tekniken som ligger honom varmast om hjärtat idag, till skillnad från när han började som lärling för 40 år sedan. Hans morbror hade en plåtslageriverkstad i Enskede och där inledde Owe som 15-åring sin yrkesbana. Yrket verkade fritt och självständigt, så han läste aldrig vidare utan gick som lärling i fyra år och tog en sex veckors lärlingskurs där man lärde sig att räkna ut olika vinklar på tak. Undervisningsmaterialet från lärlingstiden har han fortfarande nytta av när han ska göra utbredningar och välja tillvägagångssätt för olika jobb. Han fascinerades redan från början av vad man kunde göra med plåt som material; att man kunde klä in hela tak med det och göra roliga utsmyckningar.

På 1970-talet fanns det överhuvudtaget inte något kulturhistoriskt tänkande kring plåttaken när de skulle åtgärdas. Då slängde man fortfarande bort arbetade detaljer och förenklade i mesta möjliga mån.

TROTS INTRESSET FÖR plåtslagaryrket ville Owe ändå prova något annat, och gick då en båtbyggarutbildning i England. Under studietiden bodde han på en träbåt med sin fru. Men att bygga träbåtar var inget yrke att försörja sig på, så Owe åkte till London för att söka plåtslagerijobb. Han anställdes för restaureringen vid S:t Pancras järnvägsstation, känd för sin utsmyckade fasad och kallad järnvägsstationernas katedral. Där kom han i kontakt med zinkplåt, och intresset för äldre material och tekniker vaknade.

– Det har funnits en annan tradition av att bevara äldre hantverkstraditioner ute i Europa. Där har också plåt som takbetäckning varit vanligare än i Sverige.

Väl hemkommen arbetade han för Gröna Lund, och tillverkade flera körhytter till karuseller och informationskiosker. Det var arbeten med mycket handgjort plåtslageri och roliga detaljer. Owe fick fria händer att designade egna detaljer, som fina fialer. Allt målades i färgglada kulörer, riktigt cirkusmålat som det ska vara på ett tivoli.

Plåttak har använts i Sverige sedan 1700-talet och förändrats genom tiderna. De äldsta plåttaken gjordes av smidd järnplåt, så kallad svartplåt i små format. Blyplåt har använts en del i Sverige, men inte varit lika vanligt som på kontinenten. Koppar användes till kyrktak redan på 1200-talet och får med tiden sin karaktäristiska gröna färg på grund av att det ärgar.

Zinkplåt har inte varit vanligt i Sverige, men förekom som taktäckningsmaterial fram till sekelskiftet 1900. Det försvann runt 1950-talet, men börjar nu komma tillbaka på villor, framför allt på västkusten.

Att just zinkplåten är Owes favoritmaterial framgår ganska tydligt. Hans eget hus har takbeklädnad av zink lagd som fjäll och många fina detaljer runt fönstren, till exempel arbetade bleck och voluter.

En plåtslagares händer får ofta skärsår av vassa plåtkanter, men Owe har klarat sig ovanligt bra genom åren.

”Det har funnits en annan tradition av att bevara äldre hantverkstekniker ute i Europa”

Owe framför tornet med zinkplåt lagt som fjäll. Att just zinkplåten är hans favoritmaterial framgår ganska tydligt.

Handslagna stuprör har en speciell smäckerhet, men är tidskrävande och därmed dyra att göra.

DEN VANLIGASTE TYPEN av plåttak består av galvaniserad stålplåt och har genom historien varit målad i olika kulörer.

– En målad stålplåt har en hållbarhet på minst 60 år, berättar Owe.

Den ska helst målas med linoljefärg, som gör att taket blir tätare då den ”fyller i” fogarna. En annan fördel med den galvaniserade stålplåten är att fogarna tennlöds, vilket ger ett tätt tak, att jämföra med silikon och plastlackade tak. De fogarna blir inte lika täta och har en tendens att släppa igenom vatten med skador som följd. →

Många som beställer platsbyggda kök vill ha en spiskåpa som passar ett äldre hus. Owe visar exempel han tillverkat av kopparplåt.

Verktygskoppen står stadigt på det lutande taket, tack vare den snedställda botten.

Vimplar och profiler är vanliga utsmyckningar på äldre tak.

Traditionellt har en plåttjocklek på 0,7 millimeter använts. Den föreskrivs alltid på kulturhistoriskt värdefulla byggnader.

– Men den har blivit svårare att få tag i, grossisterna har slutat att ta in den. Idag används plåt som är 0,6 millimeter, vilket inte är lika hållbart, säger Owe.

Ibland behövs en ännu tjockare plåt för att undvika så kallade månskensbucklor. Genom tiderna har man använt olika plåtformer. Förr lades de som i ett rutnät, från 1920-talet med förskjutna falsar och från senare delen av 1900-talet i långa band.

MEN OWE ARBETAR inte bara med tak – han tillverkar även måttbeställda spiskåpor och hoar. Många som beställer platsbyggda kök vill ha en spiskåpa som passar ett äldre hus. Spiskåporna görs i stålplåt som antingen kan vara omålad eller målad med linoljefärg. Exklusivare varianter görs i kopparplåt.

– Det blir inte lika många hoar, tyvärr. Där brukar kunderna tycka att det blir för dyrt. En handgjord diskho tar tid att göra.

Olika typer av skorstensintäckningar gör han ofta till privata kunder. Liksom trappning av plåten mot skorstenen, eller fotrännor; ett alternativ till vanliga hängrännor som ger taket ett smäckert utseende.

Intresset för traditionellt plåtslageri ökar, och fler idag än för 10–20 år sedan är villiga att betala för ett gott hantverk. Owe har mest privata kunder och är glad att hantverket uppskattas, han gillar utmaningen i att tänka ut speciallösningar på ”svåra” tak.

I snickeriverkstaden hemma på Ingarö tillverkar han egna formar för drivning av olika profiler och utsmyckningar som spiror, kulor eller löv. Eller ”krumelurer”, som han själv kallar dem.

– Min favoritperiod är slutet av 1800-talet, då taken var utsmyckade med fina detaljer som i de gamla Klarakvarteren i Stockholm.

Trots 40 år i yrket verkar Owe inte ha tröttnat på plåten som material. Det går inte att ta miste på yrkesstoltheten när han berättar om sina projekt. Inget uppdrag är det andra likt och samarbetet med andra gör att han trivs så bra med plåtslagaryrket.●

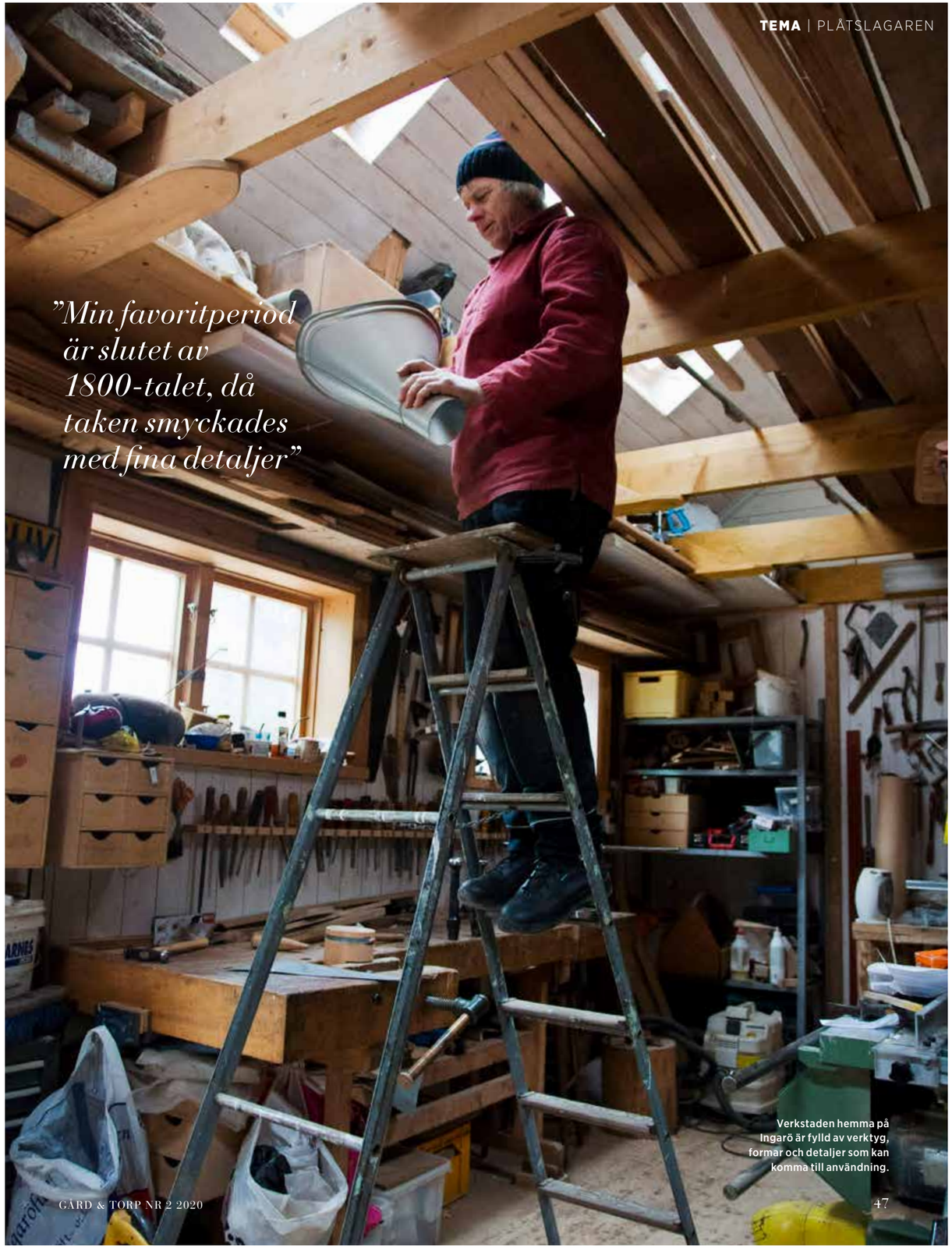

Verkstaden hemma på Ingarö är fylld av verktyg, formar och detaljer som kan komma till användning.

FOTO: WIKIPEDIA

BLYPLÅT
Förekommer på kyrkor

Har inte varit så vanligt i Sverige, men använts som taktäckningsmaterial på äldre byggnader i Mellaneuropa. Här hemma finns en del kyrkor som är täckta med blyplåt. Plåtarna är tjocka men väldigt mjuka och därmed formbara. Det krävs att man har handskar då man arbetar, eftersom materialet är giftigt. Blyplåt används till skorstenstoppar där man formar till plåten på plats, eftersom den tål rökgaser bra. Den har också använts som listbeslag eller i övergångar mellan olika material.

Ravlunda kyrka har ett blytak som restaurerades 1990. Då smälte man ner det gamla taket och lade helt nya blyplattor enligt medeltida metoder.

Olika typer av plåt till taket

Plåttak har använts i Sverige sedan 1700-talet, men material och utseende har förändrats genom tiderna. Här är några exempel – från kyrkor och högreståndsmiljöer till bostadshus.

TEXT **ULRIKA RYDH**

FOTO: PER MYRE HED

Vackert skivtäckt plåttak med förskjutna skarvar och fint inklädd takkupa.

MÄSSING
För utsmyckningar

En metall med lång tradition i Sverige. Den har främst använts till olika typer av prydnadsdetaljer som kulor och spiror.

GALVANISERAD JÄRN- ELLER STÅLPLÅT
Vanligast under 1900-talet

Vanligaste typen av plåttak, som blev allmänt förekommande vid sekelskiftet 1900, då plåttak började läggas även på enklare byggnader. Plåten har traditionellt varit målad med linoljefärg som korrosionsskydd. Håller länge, men behöver underhållas med regelbunden målning för ökad hållbarhet.

FOTO: WIKIPEDIA

KOPPARPLÅT
Mest i högreståndsmiljöer

Har lång tradition som byggmaterial i Sverige där de äldsta koppartaken lär ha lagts redan på 1200-talet. Det har mest använts till högreståndsmiljöer och kyrktak och får med tiden sin karaktäristiska gröna färg, den så kallade ärgen. Kopparplåtens ärgbildning beror till stor del på luftföroreningar, och det kan ta olika lång tid innan den ärgar.

Riddarhuset i Stockholm har tak av kopparplåt. Nedan Åkers gård på Åland, som fick ett nytt, lätt tak i falsad plåt.

FOTO: TIINA TAHVANAINEN

På Åkers lades falsad plåt istället för tegel, för att det skulle bli lättare.

FOTO: JENNY KARLSSON

ZINKPLÅT
I princip underhållsfri

Är ett dyrt material, men behöver inte målas och är i princip underhållsfritt. Den får en fin blågrå patina med åren och har länge använts i Europa, exempelvis i Paris, men inte varit så vanlig här hemma. På senare år har dock intresset ökat. Zinkplåten har lång hållbarhet; 70-100 år i städerna och cirka 200 år på landsbygden. Den mörknar med åren och skiftar med väderleken.

När gården Klovsta i Ångermanland restaurerades, valde man ett falsat tak av förzinkad plåt.

Guide

Så vårdar du ditt gamla plåttak

Alla plåttak behöver underhållas men har lång hållbarhet. Rensopning och ommålning krävs, och om taket läcker bör man anlita en plåtslagare. Ett annat råd är att aldrig välja färdiglackerad eller plastbelagd plåt.

FOTO: ARJA KÄLLBOM

Takmålning pågår på Ulvåsa. Målarfärgen rollas ut och efterstryks därefter med borste.

• **RENSOPNING OCH RENSNING** av rännor och stuprör bör göras varje år efter lövfällningen.

• **REGELBUNDEN OMMÅLNING** bör göras med ganska täta intervall, 7-10 år. Det skyddar taket och lönar sig på sikt. Allra helst vart 5:e år, och då behöver man oftast bara borsta, tvätta och måla en gång. Väntar man längre, upp till 10 år, kan det finnas behov av att skrapa bort löst sittande färg, skrapa och stålborsta rostfläckar samt borsta och spola rent hela taket. Därefter grundas rostiga partier med rostskyddsfärg, alla falsar målas en gång och sedan strykes hela ytan en gång när den första målningen torkat. Traditionellt målas plåt med en blandning av rå och kokt linolja tillsatt med färgpigment. Blymönja har använts mot rost, men på grund av sin giftighet ersätts det idag av nya rostskyddsfärger. De äldsta plåttaken var svarta, men det förekommer också röda, grå och gröna plåttak och det finns ingen anledning att byta ut ursprunglig kulör.

• **OM TAKET LÄCKER** eller ser mycket rostigt ut: Anlita en plåtslagare! Plåtarbeten är inget för gör-det-självaren. Man bör alltid sträva efter att renovera varsamt, med autentiska metoder och material, och behålla så mycket av det äldre materialet som möjligt. Vidare bör man hellre renovera än rekonstruera eller ta bort helt och hållet. Detta gäller både för färgskikt och plåtmaterial. Välj inte färdiglackerad eller plastbelagd plåt, förr eller senare måste även den målas om, och då kan det vara svårt att få färgen att fästa. Dessutom bleknar färgen på den plastbelagda ojämnt och kan ge ett flammigt och blekt intryck.

LÄS MER:

Arja Källbom: *Målning av takplåt på kulturhistoriska byggnader. En kunskapssammanställning.* 2014, Göteborgs universitet, Hantverkslaboratoriet.
Länk till PDF: http://hdl.handle.net/2077/35775
Arja Källbom: *Rostskyddsbehandling av takplåt på kulturhistoriskt värdefulla byggnader.* Hantverkslaboratoriet. Pdf finns på: www.raä.se